

ТРИЧІ ПЕРШИЙ (до 200-річчя кругосвітньої подорожі видатного мореплавця та географа Юрія Лисянського (1803–1806))

Серед наших співвітчизників знайдеться не так уже й багато відомих мореплавців-дослідників, які увійшли в історію географічних відкриттів. Один із них – допитливий Юрій Федорович Лисянський (роки життя 1773-1837), українець, уродженець Ніжина, британський офіцер та капітан російського флоту.

Ю.Ф.Лисянський не тільки першокласний військовий морський офіцер, який доклав значних зусиль для розвитку російського мореплавства. Він – видатна постать в історії географічних відкриттів та історії колонізації Російської Америки; визнаний дослідник-географ, етнограф, його ім'ям названо більше десяти географічних об'єктів. Він по праву є тричі першим: як російський мореплавець, що обігнув Земну кулю (1803-1806); як капітан, який встановив на той час

світовий рекорд, подолавши за 140 днів без заходу у порти шлях від Китаю до Англії; як географ, який першим із європейців побачив і описав невідомі землі, зокрема, невеликий острів, який до цього часу носить його ім'я.

Діяльність Ю.Лисянського сприяла формуванню правильних уявлень про поверхню нашої планети, розширенню географічного світогляду взагалі. Книжка, яку він написав про навколосвітню подорож – це захоплюючі нотатки географ-дослідника про природу далеких країн, про народи, які їх заселяють.

Ю.Лисянський не тільки відкрив та майстерно описав невідомі землі, склав повноцінні карти; його заслуга також в уточненні місцеположення окремих географічних об'єктів, «закриті» деяких міфічних островів, які вважались існуючими насправді. Таким чином, Ю.Лисянський – один із небагатьох, кому випала доля брати участь у формуванні реальної географічної картини сучасного світу.

Про першу навколосвітню (російську) подорож 1803-1806 років написано дуже і, навіть, дуже багато – зібрати всі матеріали (хоча б друковані) про цю подію просто-таки неможливо. Список публікацій із цієї теми постійно поповнюється – особливі сплески спостерігаються до ювілеїв подорожі, або до пам'ятних дат її керівників – І.Ф.Крузенштерна та Ю.Ф.Лисянського. У самому ж змісті можна помітити дві особливості: в російськомовних публікаціях (які значно переважають) роль Ю.Ф.Лисянського здебільшого розглядається у зв'язку з відкриттям та уточненням місцеположення деяких об'єктів та як збирача етнографічних колекцій, військового моряка у складі експедиції І.Ф.Крузенштерна (у кращому випадку – «подорожі Крузенштерна і Лисянського»); в українських публікаціях, які тільки-но почали з'являтися, підкреслюється українське походження мореплавця з дуже нечіткими і загальними фразами щодо його подорожі.

Батьківщина Ю.Лисянського – місто Ніжин, у якому нині проживає 76 тис.

мешканців, знаходиться за 150 км. на північний схід від Києва, є центром однойменного адміністративного району Чернігівської області.

Місто відоме ще за часів Київської Русі. Можливих причин виникнення поселення саме у цьому місці декілька: наявність річки Остер, що є природним рубежем у плані військовому та зручним природним шляхом сполучення у плані торговельному, у більш широкому масштабі – це південно-східні рубежі Чернігівського князівства (за переказами, на місці стародавніх руїн у середні віки існувала могутня фортеця), до того ж, це природна межа лісу і лісостепу.

У другій половині XVIII ст. Ніжин – значний політичний, промислово-торговельний та культурний центр Лівобережжя. До 1782 р. – полкове місто Ніжинського полку, пізніше (у зв'язку з адміністративно-територіальною реформою) – повітове місто Чернігівського намісництва. У місті діяло близько десятка ремісничих цехів та цегельних заводів, кілька мануфактур, а також щорічні ярмарки. Ще у 1696 р. відкрито Ніжинську грецьку школу, а у 1762 р. – приватний пансіон для дітей дворян, офіцерів, священиків. Діяло також кілька парафіяльних шкіл. На 1780 р. уже були збудовані три собори та шість церков, декілька монастирів. Незважаючи на перелічені достоїнства, місто було типовим полковим поселенням із незабрукованими вулицями, одноповерховими садибами і провінційною млявістю. Життя виривало лише під час ярмарків та недільних богослужінь.

На такому історичному тлі в родині Федора Лисянського, протоієрея церкви Іоанна Богослова, і народився майбутній мореплавець. Це сталося в 1773 році. І якщо суспільний стан його батька достеменно відомий [1], то щодо точної дати народження Юрія донині існують значні розбіжності.

Пам'ятник Юрію Федоровичу Лисянському в Ніжині. Скульптор Ю. Годулян, 1973 р.

На надгробку великого мореплавця у Санкт-Петербурзі викарбувані такі дати: 2 квітня 1773 р. – 22 лютого 1837 р., що за новим стилем відповідає 13 квітня 1773 р. – 6 березня 1837 р. Але вже перший біограф, який особисто знав Ю.Лисянського, наводить лише дату смерті – 26 лютого 1837 р. (за старим стилем) [2], яка не збігається із зазначеною вище. Можливо, звідси – загальна плутанина. Найавторитетніші українські видання вказують однакові дати: 13.08.1773 – 6.03.1837 (без посилання на календарний стиль) [3] та 2.(13).08.1773 – 22.2.(6.03.)1837 [4]. Вони повторюють дані першоджерел — відомого біографічного довідника [5], який, у свою чергу, цитує фундаментальне видання «Люди русской науки» [6]. В обох першоджерелах дати 13.08.1773 – 6.03.1837 подані без посилання на календарний стиль. Найбільш узагальнююче краєзнавче дослідження на теренах України оперує

Родовий герб Лисянських

датами: 13 серпня 1773 р. – 26 лютого 1837 р. [7]. У російських довідниках, наприклад, зафіксовані такі дати: 2 лютого 1773 р. – 26 лютого 1837 р. [8], 2 (13) серпня 1773р. – 22 лютого (6 березня) 1837 р. [9] тощо. Найавторитетніший дослідник В.В.Невський указує 2 серпня 1773 р. та 10 березня 1839 р. [10] (переплутано навіть рік!), а автор найбільш повного життєпису Ю.Лисянського наводить лише дату смерті – 26 лютого 1837 р. [11] і т.д., і т.п.!

У перелічених вище датах народження мореплавця найчастіше повторюються початок квітня та початок серпня. Квітневий день народження видається як більш вірогідний, якщо це пов'язувати з церковним календарем і статусом його родини. День Юрія припадає на весняні місяці (6 березня, 30 квітня, 6 травня). Цьому не суперечать обставини подальшого вступу Юрія до Морського шляхетного корпусу. Зарахування до цього закладу здійснювалося у березні 1783 р., отже, серпневий день народження не дуже пасував Юрієві – тоді йому ще не виповнилося б 10 років, а квітнева дата дуже влаштувала, отож і могла бути приписана. На користь цієї версії свідчить той факт, що біографи, подаючи епізоди з перебування Ю.Лисянського в корпусі, підкреслюють його юний вік.

Штучно заплутаним є питання дворянського походження Ю.Лисянського. У найповнішій краєзнавчій публікації [12] це питання вирішене таким чином: автор єдиного біографічного дослідження Е.Л.Штейнберг вказує, що батько Ю.Лисянського Федір походив із небагатих дворян [13], що зафіксовано в послужному списку Юрія та в інших подібних службових документах, які зберігаються в архівах. Тимчасом як архівні документи стверджують, що Федір Лисянський був священиком, отже, за тогочасними законами, його діти нібито не мали права навчатись у привілейованому Морському шляхетному корпусі. З цього, за словами автора публікації, випливає, що «Федору Лисянському було дуже непросто влаштувати дітей до навчання» [14], і якби не протекція земляків (посилання на Е.Л.Штейнберга), Ю.Лисянський не потрапив би до корпусу. Тільки «у 1827 році йому було даровано «Дворянську грамоту» від Санкт-Петербурзької губернії і нагороджено «Гербом роду Лисянських» [15].

Піддаючи аналізу наведені вище міркування, не можна позбутися певних сумнівів щодо недворянського походження священика Федора Лисянського. Адже вступ до Морського шляхетного корпусу суворо регламентувався і супроводжувався поданням офіційно засвідчених документів про дворянське походження тощо. І хто б наважився узяти на себе відповідальність прийняти до корпусу Ю.Лисянського та його брата без таких документів? А впливові земляки, які згадуються в біографіях, лише прискорили справу, бо охочих вступити до елітного закладу було чимало.

Батько Юрія – Федір Герасимович – походив зі старовинного роду, дворянство якому було надане ще до 1685 року, про що свідчить запис у офіційному довіднику: «Лисянские. Предки рода Лисянских в древние и новейшие времена служили Российскому престолу разные дворянские службы и жалованы были за оные чинами и

Сучасний вигляд церкви Іоанна Богослова, де служив батько Ю.Ф.Лисянського

другими почестями Монарших милостей. Все сие доказывается хранящимися в Герольдии копиями с документов, свидетельствующими о происхождении рода Лисянских» (Герб. X, 114) [16]. Про дворянський стан родичів Федора Герасимовича згадується і в офіційних довідниках по Чернігівщині [17].

Відомо, що прадід Юрія – Спіфан – служив осавулом Ніжинського полку і загинув під час військового походу 1712 р. [18]. З часом маєтки представників роду дрібнішали, і майновий стан Федора Герасимовича, нарешті, оцінювався як «позапомісний дворянин». Проте, брати Лисянські були досить відомі в Ніжині: Федір Герасимович, закінчивши духовну семінарію, служив протоієреєм церкви Іоанна Богослова; Дем'ян Герасимович був сотником Ніжинського полку, а в 1782 р. «произведен в бунчуковые товарищи» [19]. За деякими даними у них був ще й брат Іван.

Цілком логічно, що після вступу Юрія та його брата Ананія до Морського шляхетського корпусу їхній батько домігся поновлення дворянства у 1785 р., про що свідчать відповідні архівні документи, а дворянський герб роду Лисянських було затверджено лише в 1828 р. [20]. Якщо вважати, що йдеться про офіційне поновлення, – ця версія найбільше відповідає дійсності, тим більше, що подальший крок – затвердження герба – пов'язаний саме з Юрієм Лисянським, оскільки, згідно з офіційним гербовником 1836 р., на ньому зображено контури острова, який він відкрив.

ПРИМІТКИ

1. Шевченко В. М. Юрій Лисянський – український мореплавець і мандрівник// З історії вітчизняного туризму. Зб. наук. статей. – К., 1997. – С.7-17.
2. А.Л. Юрий Федорович Лисянский // Морской сборник. – 1894. – Т. CCLVIX. – №1. – Неофициальный отдел. – С. 1-24.
3. Франчук В.П. Лисянський Юрій Федорович // Географічна енциклопедія України. В 3-х тт. – К., 1990. – Т.2. – С. 269.
4. Лисянский Юрий Федорович // Украинская Советская энциклопедия в 12 тт. – К., 1981. – Т. 6. – С.108.
5. Моляк Г., Франчук В., Куличенко В. Геологи. Географы. Биографический справочник. – К., 1985. – С. 353.
6. Люди русской науки. Геология. География./ Под ред. И.В.Кузнецова. – М., 1962. – 580 с.
7. Шевченко В. Вказана праця. – С. 8-32.
8. Лубченкова Т. Самые знаменитые путешественники России. – М., 1999. – С. 464.
9. Внуков Н. Великие путешественники: Биографический словарь. – СПб., 2000. – 776 с.
10. Невский В. Первое путешествие росиян вокруг света. – М., 1951. – 272 с.
11. Штейнберг Е. Жизнеописание русского мореплавателя Юрия Лисянского, содержащее историю его службы на военном флоте российском, плаваний в Западную и Восточную Индию, Северную Америку и Южную Африку, а так же о знаменитом первом вояже русских моряков вокруг света с 1803 по 1806 год. – М., 1948. – 214 с.
12. Шевченко В. Вказана праця. – С. 8-32.
13. Штейнберг Е. Вказана праця.
14. Шевченко В. Вказана праця. – С.17.
15. Там само. – С.22.
16. Дворянские роды, внесенные в общий гербовник Всероссийской империи. Сост. Гр. А.Бобринский. Часть II. – СПб., 1890. – С. 360.
17. Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства. – Т. I, – Ч. 1 и 2. – СПб., 1901; Савелов Л. Библиографический указатель по истории, геральдике и родословию Российского дворянства. – Острогжск, 1897. – С. 162.
18. Фирсов И. Лисянский. – М., 2002. – 385 с.
19. Милорадович Г. Вказана праця. – С. 319.
20. Невский В. Первое путешествие росиян вокруг света. – М., 1951. – 272 с.